

СТРАТЕГІЇ МІЖСОБИСТІСНОЇ ПОВЕДІНКИ ОФІЦЕРІВ У ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЯХ

У статті розглядаються, виокремлені автором, стратегії міжособистісних поведінкових процесів взаємодії офіцерів в проблемних ситуаціях, щої найбільш продуктивні для реалізації намічених цілей. Експериментально перевірено стратегію поведінки офіцера в проблемних ситуаціях, котра може бути розглянута як його орієнтація по відношенню до ситуації та, установка на певні форми поведінки.

Ключові слова: стратегія поведінки, міжособистісна взаємодія, проблемна ситуація, офіцер.

Постановка проблеми. Стратегія взаємодії в проблемній міжособистісній ситуації, поза усяким сумнівом, є конкурентним типом взаємодії. Проте, експериментальна практика, свідчить, що понад 60% таких ситуацій вирішується в тій чи іншій мірі продуктивно. Отже, можна говорити, що взаємодія офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації є специфічним видом спільної діяльності щодо вирішення проблеми. Засобами, якими реалізується ця спільна діяльність, є стратегія і тактика поведінки офіцерів по відношенню один до одного.

Аналіз досліджень і публікацій. Проаналізувавши джерела та реальні проблемні ситуації у відносинах офіцерів можна сформулювати ряд початкових положень щодо стратегій взаємодії. Розроблення типології поведінки особи у проблемних ситуаціях розглядаються в працях О. Макаревича [7], Н. Пилата [8], які виявили стилі поведінки в діадній взаємодії, а М. Дорошенко – відповідні стратегії поведінки [4]. Д. Леонтьєв виділив такі стратегії дій по відношенню до конфлікту, як упертість, ігнорування, компроміс і творче вирішення [6, с. 17]. Це свідчить, що дані варіанти уточнюють і розвивають концептуальний підхід Р. Блейка і Дж. Мутон [2] і методичні розробки К. Томаса.

Метою статті є експериментально перевірити та обґрунтувати стратегії поведінки міжособистісної взаємодії офіцерів у різних ситуаціях.

Виклад основних результатів дослідження. Вирішення багатьох актуальних проблем і проблемних ситуацій військового управління безпосередньо пов'язане з потенціалом офіцерів, їх управлінською компетентністю.

Спільна військова діяльність є основною детермінантою взаємодії офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації. Проблемні ситуації виникають найчастіше в основному виді військової діяльності офіцерів – в ході навчально-бойової діяльності. Службово-бойова діяльність служить могутнім прискорювачем та об'єктивним чинником розвитку ситуації. Чинник ієрархічних відносин діяльнісного типу є більш значущим порівняно з чинником міжособистісних відносин в аспекті впливу на виникнення і розвиток проблемних ситуацій.

Основними видами ситуацій є ситуації професійної діяльності, побутові, міжособистісні й внутрішньоособистісні. Залежно від стану відносин людини із світом виділяють комформні, прості й проблемні ситуації. Проблема ситуація життєдіяльності – це ситуація розбалансованості системи “завдання – особисті можливості й (або) мотиви – умови середовища”. Сутнісними ознаками проблемної ситуації є: наявність труднощів, перешкод, проблем; стан психічної напруженості; помітна зміна звичних параметрів діяльності, поведінки або спілкування, вихід за рамки звичайності.

Існує низка об'єктивних й суб'єктивних умов та обставин, що створюють проблемні ситуації життєдіяльності офіцерського складу. Ці ситуації можуть бути класифіковані на основі двох критеріїв: типу відносин, у яких виникла ситуація, й рівня її труднощів (загрози) для офіцера (загроза потенційна, безпосередня або така, що вже реалізується). Виділяються: такі важкі ситуації професійної діяльності – проблемні, критичні (або аварійні) і екстремальні (бойові); буттєві – ситуації невідомості, небезпеки й втрати); міжособистісні й ситуації внутрішньоособистісного плану – внутрішньоособистісні ускладнення, конфлікти й кризи.

Проблемна ситуація являє собою психічно напружену ситуацію, у якій суб'єкт взаємодії (його присутність, дія або бездіяльність) розглядається у вигляді загрози, перешкоди для реалізації себе (інтересів, прагнень, бажань, цілей, переконань, цінностей і т.п.). Вона характеризується наявністю протиріччя, напруженим психічним станом, перекручуванням сприйняття, конкурентною взаємодією. Основними типами проблемної міжособистісної ситуації є власне проблемні, доконфліктні й конфліктні ситуації.

Стратегія поведінки в проблемній міжособистісній ситуації – це орієнтація особистості по відношенню до ситуації, установка на певні форми поведінки. Вона розглядається як лінія, основний спосіб (стиль) взаємодії з партнером в певній міжособистісній ситуації. Так, на думку О. Анцупова і В. Федотова, військовослужбовець в повсякденній взаємодії, у тому числі і в конфліктах, може бути орієнтований на себе, на інших і на справу [1].

З урахуванням викладеного зроблена спроба виділення іншої типології стратегій взаємодії офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації і створення тесту-опитувальника для їх діагностики. Стратегії взаємодії не є жорсткими і консервативними системами, їм властиві пластичність і змінність в певних межах. У кожного офіцера стратегії реалізуються, заломлюючись через його особистісні особливості. Крім того, ситуаційні чинники також справляють корегуючий вплив на реалізацію тієї або іншої стратегії. Стратегія взаємодії – це швидше поведінкова категорія, ніж особистісна інтегральна риса. Стійкий прояв стратегій залежить від гнучкості, пластичності психіки особи в цілому. Чим більш адаптивний офіцер, чим вище розвинені його соціально-психологічні якості, тим менше його стратегії взаємодії залежать від особистісних особливостей і більше корелюють з ситуаційними чинниками, тобто є лише специфічними типами поведінки. І чим менш адаптивна особистість, вище ригідність її психічних структур, тим стійкіше її прихильність до цілком певних стратегій і вище їх

повторюваність в різних ситуаціях. Офіцери в процесі розвитку однієї і тієї ж ситуації, як правило, не дотримуються лише однієї стратегії. Залежно від розвитку проблемної міжособистісної ситуації може мінятися і стратегія поведінки офіцера в ній. Виявлено, що в 56% випадків офіцери використовували дві-три стратегії, іноді повертаючись до тієї, якої дотримувалися на початку розвитку ситуації [3, с. 112-113]. Проведене дослідження показало, що офіцери в абсолютній кількості проблемних ситуацій дотримуються активної позиції, реалізують активні стратегії поведінки, взаємодіють, а не уникають ситуації. Інше питання – наскільки вони ефективно це роблять. Так, пасивна стратегія (назвемо її так поки умовно) фіксувалася у власній поведінці як переважаюча лише в 4% ситуацій, а в поведінці опонента взагалі відсутня [3, с. 98]. Вивчення вищезгаданих ситуацій, в яких офіцери поводитися в цілому пасивно, показало, що вони за тих або інших причин дотримувалися тактики вичікування, тяганини, відкладання рішення на пізніший термін. Іншими словами, вони добивалися цілком визначеного для себе рішення, побічно впливаючи на опонента, маніпулюючи ним, а не йшли з ситуації, не ігнорували її.

Аналіз різних характеристик поведінкових дій офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації показав, що можливе виділення основних параметрів, навколо яких групуються ці характеристики. Дані параметри повинні представляти ортогональну систему, яка будується на протиставленні за змістом і спрямованістю кардинальних поведінкових проявів. Такими параметрами, на наш погляд, є: жорсткість, напористість позиції і модальність відношення до опонента (відношення як до об'єкту дії або як до суб'єкта взаємодії). Жорсткість позиції як параметр поведінки офіцера в проблемній міжособистісній ситуації має два полюси: жорсткість і м'якість пред'явлення і відстоювання своїх інтересів. Перший розглядається як напориста, енергійна дія на опонента шляхом наказів, вимог, вказівок, різних форм соціального, фізичного і психологічного регулювання. М'якість позиції трактується не як пасивність, млявість дій, а як більш тонкі, не прямолінійні, до певної міри непрямі засоби дії, що враховують нюанси особистісного характеру опонента. Тут значно меншою є ступінь безапеляційності і однозначності поведінки, переважає опора на психологізм ситуації.

Модальність відношення до опонента – параметр поведінки офіцера у проблемній ситуації, що відображає ступінь шанобливого ставлення до опонента, який може розглядатися як об'єкт дії або як суб'єкт взаємодії. У першому випадку протилежна сторона сприймається як об'єкт, на який спрямовані певні дії з метою реалізації своїх інтересів. Об'єкт “використовується”, на нього можна впливати силовими методами, а також засобами, що не відповідають загальноприйнятим нормам моралі. До об'єкту виявляється неповажне ставлення як у прямому, так і в більш м'якому, непрямому вигляді. Відношення до опонента як до суб'єкта взаємодії припускає визнання психологічної рівності з ним і реалізацію шанобливого

ставлення в процесі вирішення проблеми, передбачає врахування і реалізацію правових і етичних норм взаємодії.

Так, В. Сагатівський виділив такі рівні взаємодії: маніпулювання (один суб'єкт розглядає іншого як засіб або перешкоду по відношенню до проекту своєї діяльності); “гра рефлексії” (чесна боротьба або боротьба за правилами); правове спілкування (суб'єкти намагаються погоджувати свої цілі і виробити обов'язкові для сторін норми такого узгодження); етичне спілкування (суб'єкти внутрішньо приймають загальний проект взаємної діяльності як результат добровільного узгодження проектів один одного) [9, с. 84-86]. Як бачимо, на одному полюсі відношення до іншого є об'єктним, на іншому – суб'єктним. Крім того, Є. Доценко запропонував шкалу відносин, що містить п'ять рівнів установок на взаємодію, розташованих між полюсами “інший – засіб” і “інший – цінність”: домінування, маніпуляція, суперництво, партнерство, співдружність [5, с. 101–103]. Різні поєднання проявів розглянутих параметрів у вигляді системи координат дає можливість виділити чотири основні стратегії поведінки офіцера в проблемних ситуаціях – нормальну, переговорну, конфронтаційну та маніпулятивну.

Досягти своїх цілей офіцер може за допомогою: протиборства (“боротьба”), відстоювання своєї позиції на основі норм і правил (“право”), маніпуляції іншим (“хитрість”) і відкритої розмови (“діалог”). Нормативна стратегія є лінією поведінки у проблемній ситуації, в основі якої лежить опора на нормативність позиції у поєднанні з повагою до особистості опонента. Детально викладена в різних нормативно-правових документах, насамперед в загальновійськових статутах, наказах і директивах. Ситуаційний аналіз взаємодії офіцерів в проблемних ситуаціях показав, що більшість з них прагне реалізувати саме цю стратегію.

Конфронтаційна (або агресивна) стратегія розглядається як конфліктний, агресивний тип поведінки. Вона припускає активне використання погроз, психологічного тиску, образ, блокуючих дій, фізичного і морального насильства. Для конфронтаційної стратегії характерний слабкий контроль над своїми емоціями. Часто конфліктні дії із засобу досягнення спочатку поставлених цілей перетворюються на кінцеву мету – нанесення максимального збитку опонентіві.

Маніпулятивна стратегія передбачає досягнення поставлених цілей шляхом непрямой психологічної дії на опонента, в результаті якого він вимушений поступитися або діяти в потрібному для маніпулятора напрямку. У дослідженнях маніпуляція розглядається як психологічна дія, націлена на неявну зміну спрямованості активності іншої людини. Для реалізації даної стратегії необхідний хоч би мінімум знань про потреби та інтереси опонента, сильні і слабкі сторони його особистості.

Переговорна стратегія припускає реалізацію прагнення офіцера обговорювати проблему, вести активний діалог щодо пошуку компромісу, рухатися до вирішення протиріччя шляхом поступок (односторонніх або обопільних), а також знаходити таке рішення, яке влаштовує обидві сторони.

У переговорній стратегії реалізується установка офіцера на сумісний пошук рішення.

У реальних проблемних ситуаціях офіцери рідко реалізують лише одну і лише в “чистому” вигляді стратегію. Як і в багатьох психологічних феноменах (темперамент, характер, стиль керівництва та ін.), в ситуаціях взаємодії реалізуються змішані стратегії, в яких переважають ключові елементи тактики, тієї або іншої стратегії. Крім того, залежно від обставин офіцер може міняти стратегію своєї поведінки в проблемних ситуаціях.

З метою діагностики основних стратегій поведінки міжособистісної взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях використали опитувальник “Стратегія” (автор В.В. Гаврюшенко), що містить 54 питання-твердження, за двома основними шкалами: “Жорсткість позиції” та “Модалність відношення”, а також за додатковою шкалою “Щирість”. Отримані результати по кожній з основних шкал (у діапазоні від 0 до 24 балів) [3, 101-102].

Характеристика досліджуваних. У дослідженні брали участь офіцери-слухачі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Основні характеристики вибірки наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Загальна характеристика вибірки

Групи	Кількість, осіб	Військове звання	Середня вислуга, років	Середній вік, років
Офіцери менше 15 років вислуги	39	Капітан – підполковник	13,8	31,1
Офіцери більше 15 років вислуги	37		18,9	37,4
Загальна первина вибірка – слухачі	76		16,3	34,2

У табл. 2 наведено результати опитаних офіцерів, щодо визначення переваги в проблемних ситуаціях.

Таблиця 2

Стратегії поведінки, яким віддається перевага в проблемних ситуаціях (по опитувальнику “Стратегія”, в %)

Групи опитаних	СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ			
	Нормативна	Конфронтаційна	Маніпулятивна	Переговорна
Офіцери менше 15 років вислуги	24	15	17	44
Офіцери більше 15 років вислуги	26	13	12	49
Середнє значення	25	14	14,5	46,5

Як видно з табл. 2, офіцери найчастіше реалізують *переговорну* стратегію (44% - офіцери, які мають менше 15 років вислуги, та 49% - офіцери, які мають більше 15 років вислуги). Орієнтується на *нормативну* стратегію має кожен четвертий опитуваний офіцер (24 % та 26 % відповідно табл. 2). Стратегія поведінки *конфронтація* та *маніпуляція* офіцерів мають (в середньому значенні 14 % та 14,5 %).

З результатів експериментального дослідження можна зробити висновок про те, що при вирішенні проблемних ситуацій найбільш вірогідною для

конфліктних офіцерів є орієнтація на жорсткі стратегії поведінки. Практично в двох випадках з трьох ними обираються саме такі стратегії. Найчастіше конфліктні офіцери орієнтуються на конфронтаційну стратегію, що цілком відповідає цьому типу особистості. Найрідше такі офіцери обирають переговорну і маніпулятивну стратегії.

Дані стратегії поведінки офіцерів в проблемних ситуаціях реалізуються через різні тактики. Тактика, як сукупність прийомів дії на опонента, засіб реалізації стратегії. Одна і та ж тактика може використовуватися в рамках різних стратегій. Так, загроза або тиск, що розглядаються як деструктивні дії, можуть бути використані у разі неготовності або нездатності однієї із сторін поступатися далі певних меж.

Вибір стратегії поведінки офіцера в проблемних ситуаціях визначається багатьма чинниками, які можуть бути зведені в дві групи: чинники ситуації та особистісні чинники.

Ступінь порядності офіцера, розвиненість його етичних рис є одним із значущих чинників, що детермінують його стратегії поведінки в проблемних ситуаціях. Отримані в процесі дослідження дані свідчать про визначальну роль етичного потенціалу особистості у виборі таких стратегій, як маніпулятивна і переговорна (табл. 3). Як видно, маніпулятивну стратегію обирають офіцери, чії етичні риси їх опонентами оцінюються як достатньо низькі (4,71 бали за шкалою від 0 до 9 балів). Найвище оцінюються етичні риси офіцерів, які орієнтуються на переговорну (6,25) і нормативну (6,11) стратегії.

В процесі взаємодії в умовах проблемної міжособистісної ситуації найбільш значні етичні втрати з погляду зниження опонентом оцінки порядності офіцера несуть ті, хто дотримується конфронтаційної стратегії (зниження оцінки етичних рис на 1,51 бали) або ж нормативною (зниження на 1,87 бали). Значно знижується оцінка етичних рис у офіцера, який орієнтувався на маніпулятивну стратегію (зниження оцінки етичних якостей на 1,67 бали). З найменшими втратами в оцінці опонентами їх етичних рис в проблемних ситуаціях виходять ті офіцери, які орієнтовані на переговорну стратегію (зниження лише на 0,53 бали). Після завершення проблемної ситуації найменш порядними визнаються офіцери, які реалізували конфронтаційну (3,32 бали) або маніпулятивну (3,04 бали) стратегії.

Таблиця 3

Залежність вибору офіцером стратегій поведінки в проблемних ситуаціях від рівня розвиненості його етичних якостей (у балах)

Середня оцінка моральних рис	СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ			
	Нормативна	Маніпулятивна	Конфронтаційна	Переговорна
До ситуації	6,11	4,71	4,83	6,25
Після ситуації	4,24	3,04	3,32	5,72
Ступінь зниження оцінки моральних рис	1,87	1,67	1,51	0,53

Узагальнення даних про значущість впливу особистісних чинників на вибір стратегій поведінки офіцера в проблемних ситуаціях показує, що найбільшою мірою від особистісних особливостей офіцера залежить вибір конфронтаційної і маніпулятивної стратегій. Певною мірою від особистісних характеристик залежить також і вибір переговорної стратегії. Найменше особистісні особливості офіцера впливають на вибір нормативної стратегії. На наш погляд, це пов'язано з тим, що орієнтація на нормативну стратегію визначається ситуаційними чинниками, насамперед офіційним і неофіційним статусами офіцерів у проблемній ситуації. Крім того, орієнтація на нормативну стратегію багато в чому пов'язана з розвиненістю професійних рис офіцера як військовослужбовця: дисциплінованістю, організованістю, вимогливістю до себе і до підлеглих, тобто з тими рисами, які формуються протягом навчання у вищому навчальному закладі і в перші роки офіцерської служби. Сформувавшись, ці риси стійко виявляються в різних проблемних ситуаціях, мало піддаючись дії співвідношення ситуаційних чинників і особистісних особливостей офіцера.

Здібність до ідентифікації, раціонального осмислення проблем іншого, здатність розуміти його позицію у проблемній ситуації також справляють вплив на вибір офіцером стратегій поведінки. Виявлено, що розвинена здатність поставити себе на місце іншого майже не впливає на вибір маніпулятивної і нормативної стратегій та істотно знижує вірогідність вибору конфронтації, підвищуючи частоту використання переговорної стратегії.

Отже, узагальнюючи вищевикладене щодо аналізу стратегії міжособистісної поведінки, можна зробити такі основні **висновки**:

Основною закономірністю поведінки офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації є прагнення до реалізації такої стратегії поведінки, яка забезпечує досягнення поставлених цілей. Стратегія поведінки офіцера в проблемній міжособистісній ситуації може бути розглянута як його орієнтація по відношенню до ситуації, установка на певні форми поведінки у взаємодії з опонентом. Параметрами, якими описується стратегія поведінки, є жорсткість позиції офіцера і модальність його ставлення до опонента, тобто він розглядається як об'єкт дії або як суб'єкт взаємодії.

Поєднання цих параметрів визначає чотири основні стратегії поведінки офіцерів в проблемній міжособистісній ситуації: нормативну, конфронтаційну, маніпулятивну і переговорну. Стратегії поведінки реалізуються за допомогою тактик. Вибір офіцером стратегії поведінки визначається співвідношенням ситуаційних та особистісних чинників. Ситуаційними чинниками є: прогноз офіцером успішності застосування саме даної стратегії; статус офіцерів; гострота і напруженість ситуації; ступінь важкості вирішуваної проблеми; стратегія, яку обрав і реалізує опонент; залежність офіцера від свого опонента по неслужбових питаннях. Найбільшою мірою від ситуаційних чинників залежить вибір директивної і переговорної стратегій.

До особистісних чинників, що визначають вибір стратегії поведінки офіцера в проблемних ситуаціях, можуть бути віднесені: орієнтація мотивів учасників ситуації; переважаючий тип відношення до навколишніх; рівень когнітивної складності особистості; ступінь порядності офіцера. Більше за усе від особистісних особливостей залежить вибір конфронтаційної і маніпулятивної стратегій, меншою мірою – переговорної.

Діагностика переважаючих ліній поведінки офіцера у проблемній міжособистісній ситуації може бути здійснена за допомогою опитувальника “Стратегія”.

Вважаємо доцільним подальше експериментальне дослідження стратегії поведінки офіцерів з інших спеціальностях і спеціалізацій НУОУ та в інших ВВНЗ системи військової освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анцупов А.Л.* Психология взаимоотношений в воинском коллективе / А.Л. Анцупов, В.В. Федотов. – М.: ГАВС, 1992. – 68 с.
2. *Блейк Р.Р.* Научные методы управления / Р.Р. Блейк, Дж. С. Мутон/ Пер. с англ. – К., 1992. – 143 с.
3. *Гаврюшенко В.В.* Психологічні особливості міжособистісної взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях: дис. канд. психол. наук / В.В. Гаврюшенко/ Військовий ін-т Київського національного ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – 247 с.
4. *Дорошенко Н.М.* Гендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки в конфлікті: дис. канд. психол. наук / Н.М. Дорошенко/ Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний ін-т». – К., 2003. – 225 с.
5. *Доценко Е.Л.* Психология манипуляции: механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 344 с.
6. *Леонтьев Д.А.* Шанс для творчества: конфликты и стратегии их разрешения / Д.А. Леонтьев// Конфликт в конструктивной психологии: Тез. докл. и сообщ. на 2-й науч.-практ. конф. – Красноярск, 1990. – С. 17–20.
7. *Макаревич О.П.* Стиль індивідуальної поведінки військовослужбовців у міжособистісних конфліктах: дис... канд. психол. наук / О.П. Макаревич/ Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 192 с.
8. *Пилат Н.І.* Соціальна ідентичність особистості як чинник вибору стилю поведінки в конфлікті: дис. ... канд. психол. наук / Н.І. Пилат / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 189 с.
9. *Сагатовский В.Н.* Социальное проектирование (к основам теории) / В.Н. Сагатовский// Прикладная этика и управление нравственным воспитанием. – Томск, 1980. – С. 83–89.

В.А. Шемчук, кандидат педагогических наук
Национальный университет обороны Украины
имени Ивана Черняховского

СТРАТЕГИИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ОФИЦЕРОВ В ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЯХ

В статье рассматриваются выделенные автором стратегии межличностных поведенческих процессов взаимодействия офицеров в проблемных ситуациях являются реализацией стратегии, которая наиболее производительная для реализации намеченных целей. Экспериментально проверена стратегия поведения офицера в проблемных ситуациях может быть рассмотрена как его ориентация по отношению к ситуации, установка на определенные формы поведения.

Ключевые слова: стратегия поведения, межличностное взаимодействие, проблемная ситуация, офицер.

V. Shemchuk, PhD in Pedagogics
National Defence University of Ukraine named
after I. Cherniakhovskiy

STRATEGIES OF INTERPERSONAL BEHAVIOR OF MILITARY OFFICERS IN TROUBLESOME SITUATIONS

This article reviews distinguished by author strategies of interpersonal behavioral processes of interaction among military officers in troublesome situations. In addition, this paper provides an action plan for the given strategy, which is the most productive way for realization of planned aims. This article presents experimentally examined strategy of an officer's behavior in critical situations, which can also being used as officer's orientation to the given happening or a setting for the form of behavior.

Key words: behavioral strategy, interpersonal interaction, troublesome situation, officer.